



Nakładem Wydawnictwa Benkowski ukazała się książka ks. Kazimierza Litwiejki poświęcona dziejom Okręgu Narodowej Organizacji Wojskowej Białystok (kryptonim „Cyryl”). Publikacja o tyle cenna, że do chwili obecnej funkcjonowały w obiegu naukowym jedynie dwa artykuły dotyczące tego okręgu¹. Niewiele do stanu badań wniosła wydana ostatnio – chłodno przyjęta przez krytykę – książka Krzysztofa Komorowskiego, dotycząca konspiracji wojskowej obozu narodowego².

Początki działalności NOW na Białostocczyźnie sięgają okupacji sowieckiej. Funkcjonujące wówczas komórki konspiracyjne tworzone były w oparciu o członków oraz sympatyków Stronnictwa Narodowego, którego wpływy były szczególnie silne w powiatach łomżyńskim oraz wysokomazowieckim. Powstanie trwałych struktur terenowych NOW stało się jednak możliwe dopiero po wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej, kiedy to utworzono Komendę Okręgu oraz siedem komend powiatowych: Białystok, Bielsk Podlaski, Łomża, Grodno, Sokółka, Wysokie Mazowieckie i Wołkowysk. Latem 1943 r. okręg „Cyryl” miał około 8 tys. żołnierzy; była to wówczas najsilniejsza po Armii Krajowej organizacja konspiracyjna na Białostocczyźnie. W 1943 r. doszło do rozłamu w NOW, spowodowanego scaleniem z AK. Część członków NOW zasiłała szeregi Narodowych Sił Zbrojnych. Pomimo formalnej umowy podpisanej na szczepku centralnym akcja scalenkowa na Białostocczyźnie przebiegała powoli i w rzeczywistości aż do chwili wkroczenia Armii Czerwonej nie została zrealizowana. Jesienią 1944 r., wykorzystując struktury NOW, działacze Stronnictwa Narodowego podjęli próbę stworzenia organizacji konspiracyjnej skupiającej wszystkich członków podziemia narodowego, która doprowadziła do powstania w kwietniu 1945 r. Okręgu Narodowego Zjednoczenia Wojskowego Białystok (kryptonim „Chrobry”).

Podstawę źródłową publikacji ks. Litwiejki stanowią dokumenty pochodzące z byłego Archiwum Delegatury Urzędu Ochrony Państwa w Białymstoku (znajdujące się obecnie w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Białymstoku) oraz ze zbiorów prywatnych. Oprócz materiałów archiwalnych Autor wyko-

¹ L. Żebrowski, „Cyryl” – *Białostocki Okręg Narodowej Organizacji Wojskowej (NOW) 1941–1945*, „Słowo Narodowe” 1989, nr 1, s. 40–55; J. Figura, Z. Gwozdek, *Kryptonim „Cyryl”*, „Białostocczyzna” 1990, nr 3, s. 14–17.

² K. Komorowski, *Polityka i walka. Konspiracja zbrojna ruchu narodowego 1939–1945*, Warszawa 2000.

rzyszał relacje i wspomnienia działaczy podziemia niepodległościowego obozu narodowego, prasę konspiracyjną oraz literaturę przedmiotu. Książka składa się z trzech rozdziałów oraz aneksu ze 104 dokumentami dotyczącymi działalności Okręgu NOW Białostok. Zawiera ponadto bibliografię, wykaz skrótów, indeks geograficzny oraz osobowy. Okładkę książki zdobi piastowski orzeł zapożyczony z winiety konspiracyjnego pisma Stronnictwa Narodowego „Walka”. Jedyнным dostrzeżonym mankamentem jest brak fotografii przedstawiających żołnierzy okręgu.

Rozdziały publikacji odpowiadają trzem okresom w dziejach NOW na Białostoczczyźnie. W rozdziale *Okres 1941 – IX 1943 r.* Autor opisał powstanie oraz rozbudowę struktur organizacyjnych Okręgu NOW Białostok, aż do chwili rozłamu wywołanego scaleniem z AK. Omówione zostały ponadto struktury SN w województwie białostockim przed 1939 r., działalność konspiracyjnej Narodowo-Ludowej Organizacji Wojskowej oraz próby utworzenia NOW podczas okupacji sowieckiej. W kolejnym rozdziale, *Budowanie struktury organizacyjnej po rozłamie IX 1943 – 1944*, opisana została reorganizacja okręgu, aż do czasu wkroczenia na Białostoczczyznę Armii Czerwonej. Autor przedstawił obsadę stanowisk kierowniczych w Komendzie Okręgu oraz w poszczególnych komendach powiatowych. Przybliżył Pomocniczą Służbę Kobiet, wojskowe sądy rejonowe, opisał różne aspekty działalności konspiracyjnej NOW, takie jak dywersja i oddziały leśne, finanse organizacji, wyszkolenie bojowe, wywiad, propaganda, technika konspiracji, awanse i odznaczenia. Przedstawiony został ponadto stosunek NOW do AK oraz NSZ. Ostatni rozdział, *Okres po wkroczeniu wojsk sowieckich VII 1944 – IV 1945 r.*, poświęcony jest działalności NOW do chwili powstania na Białostoczczyźnie NZW. Zaprezentowano tu stosunek do władz sowieckich i Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego, scalenie z NSZ, relacje z AK oraz obsadę stanowisk kierowniczych struktur okręgowych i terenowych.

W aneksie znalazły się dokumenty konspiracyjne różnej proveniencji, m.in. Komendy Głównej NOW – przede wszystkim dotyczące akcji scaleniowej z AK; Komendy Okręgu NOW Białostok – rozkazy i pisma z okresu lipiec 1943 – kwiecień 1945 r.; komend powiatowych NOW Łomża (kryptonim „Łukasz”) i Bielsk Podlaski (kryptonim „Biały”) – meldunki i rozkazy z lat 1943–1944.

Książka zawiera pewne nieścisłości. Nie mają one wpływu na ogólną ocenę wartości dzieła – co należy podkreślić, jednak z obowiązku recenzenta chciałbym je wyjaśnić.

Przywoływany wielokrotnie Włodzimierz Awramienko „Brat”, „Gwiazda”, „Dunajewski” w rzeczywistości miał na imię Władysław³. Warto wyjaśnić, że funkcjonujące do dziś w literaturze przedmiotu błędne imię wprowadzone zostało do historiografii za sprawą wydanego w 1964 r. opracowania wewnętrznego Biura „C” Ministerstwa Spraw Wewnętrznych⁴.

Władysław Żwański „Iskra” nie był od kwietnia 1943 r. szefem Wydziału III (operacyjno-szkoleniowego) Komendy Okręgu „Cyryl”, w co słusznie powątpiewa Autor, umieszczając zaczerpniętą od Krzysztofa Komorowskiego informację

³ AIPN Gd, 0046/54, t. 2, Oświadczenie ujawnienia Władysława Awramienki, 14 IV 1947 r., k. 11–12.

⁴ *Informator o nielegalnych antypaństwowych organizacjach i bandach zbrojnych działających w Polsce Ludowej w latach 1944–1956*, Warszawa 1964, s. 196.

w przypisie (s. 21). Podczas okupacji hitlerowskiej Żwański prowadził działalność konspiracyjną w NSZ w powiecie ostrowskim. Pełnił m.in. funkcję komendanta Powiatu NSZ Ostrów Mazowiecka (kryptonim XIII/11), od kwietnia 1944 r. podporządkowanego Komendzie Okręgu NSZ Białystok (kryptonim XIII); posługiwał się wówczas pseudonimem „Butrym”⁵.

Awansowany do stopnia starszego strzelca rozkazem Komendy Okręgu NOW Białystok z 5 lipca 1944 r. N.N. „Wiarus” (s. 131) to najprawdopodobniej Stanisław Grabowski, późniejszy słynny dowódca oddziału partyzanckiego Komendy Powiatu NZW Wysokie Mazowieckie (kryptonim „Mazur”). Ustalenie pierwotnej przynależności organizacyjnej „Wiarusa” pozwala na zweryfikowanie prezentowanych w literaturze stwierdzeń, nieznajdujących dotąd potwierdzenia w dostępnych dokumentach, iż od 1944 r. był on członkiem NSZ⁶.

Wątpliwe natomiast, czy mianowany kapralem od 5 lipca 1944 r. starszy strzelec „Kniaź” to faktycznie Fabian Olszewski, jak podał Autor (s. 131). Olszewski uzyskał taki stopień jeszcze przed wybuchem wojny, podczas służby wojskowej w 14. dywizjonie artylerii konnej w Białymstoku, a pseudonimem „Kniaź” zaczął się posługiwać dopiero od 1945 r. w szeregach NZW. Od 1942 r. był żołnierzem Komendy Powiatu NSZ Białystok-powiat (kryptonim XIII/7p) i miał wówczas pseudonimy „Burza” oraz „Kłos”⁷.

Z kolei wyróżniony pochwałą w rozkazie Komendy Powiatu NOW Bielsk Podlaski z 9 lutego 1945 r. N.N. „Orłowski” (s. 216) to ponad wszelką wątpliwość Zbigniew Zalewski, były oficer Komendy Powiatu NSZ Bielsk Podlaski (kryptonim XIII/1), posługujący się wówczas pseudonimem „Drzymała”. Od jesieni 1944 r., kiedy w czasie rozpadu miejscowych struktur NSZ podporządkował się NOW, Zalewski nosił pseudonim „Orłowski”, a później używał go również w NZW⁸. 21 marca 1945 r., po mianowaniu N.N. „Zubra” zastępcą komendanta powiatu, „Orłowski” objął dowództwo oddziału partyzanckiego Komendy Powiatu NOW Bielsk Podlaski.

Pozostając przy kwestiach personalnych, warto poruszyć niezwykle istotny dla historiografii problem identyfikacji tożsamości członków NOW. W następstwie licznych uwarunkowań, zwłaszcza natury konspiracyjnej, trudno jest w chwili obecnej rozszyfrować wszystkie pseudonimy żołnierzy, dlatego tak wielu z nich występuje w indeksie osobowym jako N.N. Jest to problem, z którym na co dzień styka się każdy badacz dziejów podziemia niepodległościowego, szczególnie konspiracji antykomunistycznej. Pomocnym w tej materii źródłem mogą być materiały wytworzone przez funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa, zwłaszcza tzw. charakterystyki opracowane przez agendy Biura „C” Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Zasadne wydaje się wymienienie

⁵ *Narodowe Siły Zbrojne. Dokumenty, struktury, personalia*, t. 1, oprac. L. Żebrowski, Warszawa 1994, s. 307 i uzupełnienia.

⁶ *Żołnierze wyklęci. Antykomunistyczne podziemie zbrojne po 1944 roku*, oprac. K. Krajewski [i in.], Warszawa 2002, s. 301.

⁷ AP Białystok, Akta ujawnień, t. 50, Oświadczenie ujawnienia Fabiana Olszewskiego, 15 IV 1947 r., k. 221–222.

⁸ K. Litwiejko, *Uwagi do artykułu Jerzego Kulaka „Powstanie Narodowego Zjednoczenia Wojskowego na Białostocczyźnie (jesień 1944 – jesień 1945)”*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 1992, nr 6, s. 161.

nie, choćby tytułem przykładu, kilku nazwisk osób figurujących jako N.N. w brzmieniu ustalonym przez funkcjonariuszy bezpieczeństwa⁹. Komendant Obwodu „Zacisze” Komendy Powiatu NOW „Łukasz” N.N. „Orawiec” (s. 28 i 115) to Michał Erdeli. Mianowany 1 stycznia 1944 r. do stopnia ogniomistrza N.N. „Pocisk” (s. 85) to Paweł Gronostajski. „Piast” występujący raz jako N.N. awansowany do stopnia sierżanta (s. 85), innym razem jako Franciszek Kozłowski, mianowany komendantem Obwodu „Gryl” Komendy Powiatu NOW „Łukasz” (s. 88), to Franciszek Kotowski. Komendantka oddziałów kobiecych Komendy Powiatu NOW Wysokie Mazowieckie (kryptonim „Tomasz”) N.N. „Maria” (s. 29, 31 i 88) to Róża Kostro-Czarnohorska. Przywoływany wielokrotnie N.N. „Niemen”, m.in. od lutego 1945 r. szef Wydziału IV (gospodarczego) Komendy Powiatu NOW „Tomasz”, to Franciszek Łapiński.

Jednak nie można też mieć pewności, że zakładana przez komunistyczne organa bezpieczeństwa identyfikacja członków NOW jest prawidłowa. Nawet pobieżna analiza materiałów wytworzonych przez funkcjonariuszy bezpieczeństwa pozwala stwierdzić ich sprzeczność w wielu przypadkach z ustaleniami Autora. Na przykład według materiałów Biura „C” MSW jeden z czołowych działaczy Okręgu NOW Białystok Władysław Szwarz „Czarny”, „Lot” nazywał się Władysław Czarnohorski; zdaniem ks. Litwiejki natomiast było to fałszywe nazwisko, którym posługiwał się Władysław Szwarz. Należy mieć nadzieję, iż dalsze badania pozwolą na weryfikację zebranych informacji.

Pomimo złożonych we wstępie deklaracji Autora, że książka powstała „na marginesie” jego zainteresowań Narodowymi Siłami Zbrojnymi (s. 5), bez wątpienia historiografia polskiego podziemia niepodległościowego na Białostocczyźnie lat 1939–1956 wzbogaciła się o niezwykle cenną publikację.